

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-03>

УДК 94(477.25):061.2:=411.16(81'06)"191/192"

А. А. УМАНСЬКА, аспірантка

E-mail: umanska.anna95@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-0605>Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України
01601, Україна, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4**РОЛЬ КУЛЬТУР-ЛІГИ У РОЗВИТКУ МОВИ ЇДИШ У ДОБУ УНР ТА
РАННЬОРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ВІД ЕПОХИ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ДО
ІДЕОЛОГІЧНИХ ОБМЕЖЕНЬ**

Мета дослідження: Метою запропонованого дослідження є висвітлення внеску просвітницької організації «Культур-Ліга» у розвиток мови їдиш у добу УНР та у ранньорадянський період.

Методологія дослідження: Методологічну основу дослідження складає генераційний підхід Карла Маннгейма, що допомагає проаналізувати мотиваційні устремління діячів Культур-Ліги у контексті творення їдишської культури.

Наукова новизна: Новизна заданого дослідження полягає у постановці теми, що не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Крім того, межах дослідження було використано низку їдишомовних джерел, які досі не були введені у відчизняний науковий обіг.

Висновки: У період постання Культур-Ліги в добу УНР та в перші роки становлення радянського режиму, створення їдишських освітніх установ, розвиток літератури та театру було вільним та експериментальним. Однак з вкоріненням радянської влади, культурна політика щодо їдишу почала трансформуватися. Влада почала диктувати курс розвитку всім національним організаціям, що призвело до ліквідації Культур-Ліги та фактичного викорінення національних елементів з їдишської культури та просвіти.

Ключові слова: *Культур-Ліга, їдишська школа, їдишська література, єврейський театр.*

Як цитувати: Уманська А.А. Роль Культур-Ліги у розвитку мови їдиш у добу УНР та ранньорадянський період: від епохи експериментів до ідеологічних обмежень. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки.* 2024. Вип. 38. С. 25-30. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-03>

In cites: Umanska A.A. (2024) The Kulture-Lige's Role in the Yiddish Language Development in Ukrainian People's Republic and the Early Soviet Period: From the Epoch of Experimentation to Ideological Restrictions. *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. Series History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences*, 2024. Issue 38, (25-30), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2024-38-03> (in Ukrainian).

Одним з аспектів стрімкого розквіту єврейської світської культури Східної Європи наприкінці XIX – на початку XX століття було утвердження та розповсюдження їдишизму. Згідно з ідеологією цього літературно-лінгвістичного руху, надання офіційного статусу мові

їдиш було неодмінною умовою для творення нової генерації єврейських культурних діячів, інтегрованих у суспільно-політичне життя у галуті². Ці ідеї цілковито віддзеркалювали погляди діячів єврейської світської просвітницької організації «Культур-Ліга», діяльність якої зосереджувалася довкола формування новаторського їдишського мистецтва, літератури та освіти.

У межах статті авторка розкриває внесок діячів Культур-Ліги у розбудову їдишу та зосереджується на двох періодах діяльності Культур-Ліги: зародженні товариства у добу Української Народної Республіки та особливостях функціонування організації після утвердження радянської влади у Києві. Впровадження та розквіт їдишу авторка демонструє на прикладі трьох галузей: освіти, літератури та театру. Попри рясну контекстуальну історіографію, тема діяльності Культур-Ліги загалом та роль організації у розвитку мови їдиш зокрема розкриті досить фрагментарно. Основні аспекти розвитку та розповсюдження мови їдиш окреслено у монографіях та дослідженнях Емануеля Голдсмита [6], Геннадія Естрайха [1], Хоне Шмерука [9]. Історію єврейської освіти у ранньорадянський період представлено у дослідженні Цві Галеві «Jewish schools under czarism and communism: A struggle for cultural identity» [7]. Ключовою у межах заданої розвідки була також монографія Мордехая Альтшулера «Soviet Jewry on the Eve of the Holocaust: A Social and Demographic Profile» [5]. Методологічно важливим для розв'язання поставлених проблем дослідження є генераційний підхід Карла Маннгейма, що допомагає встановити особливості взаємодії між генераціями в середині окремих угруповань [8, с. 290]. До творення спільних процесів у межах товариства були інтегровані члени різних вікових категорій. Зв'язок між генераціями членів Культур-Ліги розглянуто як один з ключових чинників всієї культурно-просвітницької діяльності товариства.

Джерельну базу дослідження формують документи шкільної, літературної та театральної секцій Культур-Ліги, статут та організаційні документи організації. У статті використані джерела з фондів Державного архіву міста Києва (ДАК), Державного архіву Київської області (ДАКО) та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Історіографія заданої теми представлена працями здебільшого закордонних істориків. Зокрема, йдеться про дослідження американського літературознавця та філолога Геннадія Естрайха, історика радянського єврейства, професора Єврейського університету в Єрусалимі Мордехая Альтшулера, американського історика Емануеля Голдсмита та мистецтвознавчі розвідки ізраїльського дослідника Гіллея Казовського тощо.

Виникнення Культур-Ліги 1918 року у Києві було зумовлене низкою політичних та культурних чинників. Перш за все йдеться про революційні події 1917 року, а відтак утворення УНР з подальшим проголошенням незалежності. Єврейська громада приєдналася до українського руху у бік незалежності, чимало єврейських політичних діячів очолили посади в УНР. Показовим було впровадження закону про Національно-персональну автономію. Виголошений III Універсалом УНР, цей закон надавав право на створення національних союзів громадянам будь-якої національності, найперше, представникам єврейської, польської та російської громад [11, ф. 1748, оп.1. спр. 1, арк. 6]. Представники кожної національної меншини мали право створювати власні спілки, товариства та національні союзи. Міністерство єврейських справ виступило представницьким органом від єврейської громади. Мойсей Зільберфарб (1876–1934), політичний діяч та міністр єврейських справ УНР наголошував на значущості вищезгаданих подій: «У всіх сферах життя на євреїв чекають великі справи. Визволений народ, керований своєю демократією, повинен віддати всі сили для створення нових форм національного життя» [10, с. 106].

У січні 1918 року, на хвилі перелічених вище суспільно-політичних подій утворилася єврейська культурно-просвітницька організація «Культур-Ліга». Головною метою фундаторів

---

² **Галут** (з іврити – вигнання, розсіяння) – перебування єврейського народу поза межами ізраїльської землі.

організації було формування нової світської їдишської літератури, мистецтва та просвіти. За сприяння товариства було відкрито розгалужену мережу їдишомовних освітніх закладів, театрів, літературних та художніх гуртків, бібліотек. Діяльність Культур-Ліги розпочалася у Києві, відтак філії товариства з'явилися в інших містах України.

Творення культури мовою їдиш виступало для тодішніх єврейських інтелектуалів зовсім новим завданням, адже ще донедавна їдиш розглядали лише як «жаргон» або «діалект німецької» [6, с. 29]. У XIX – на початку XX століття, на теренах Російської імперії та Австро-Угорщини існували їдишська преса, театр та книговидавництво. Однак, такі структури мали радше спорадичний характер, а питання розбудови їдишу та івриту було політичною проблемою. Статусу «мови вулиці» їдиш позбавили після Чернівецької конференції 1908 року, де, силами численних єврейських інтелектуалів, їдишу присвоїли титул однієї з національних єврейських мов. Втім, справжній методичний розвиток та популяризація мови їдиш почалися після революційних подій 1918 року у Києві.

Новоутворене Міністерство єврейських справ та Культур-Лігу на перших етапах діяльності варто розглядати у векторі взаємодії. Діяльність Культур-Ліги цілком віддзеркалювала політику Міністерства. Попри наявність у Києві певної кількості гебраїстських організацій, як-от «Тарбут»³, «Гехалуц»⁴, «Га-Шомер-га-цаїр»⁵, обидві структури працювали задля розвитку мови їдиш та підтримки їдишської культури, ініціювали відповідні навчальні заклади, пресу та видання книг. Партійний склад Міністерства та Культур-Ліги здебільшого був представлений єврейськими соціалістичними партіями, такими як Бунд, Фарейнігте, Поалей-Ціон та Фолкспартей.

Найпершим завданням для Культур-Ліги було формування мережі єврейських шкіл з викладовою мовою їдиш. Єдиною такою школою у Києві до 1918 року була їдишська школа на Деміївці, заснована групою єврейських соціалістів. Попри імперську заборону на освітні та громадські секулярні установи з офіційним використанням їдишу, школа плідно функціонувала та за декілька років свого існування нараховувала 150 учнів [1, с. 22]. Такі їдишські школи пропонували учням новітню систему освіти, що включала як світські, так і релігійні освітні курси. Новаторство підходу полягало у тому, що у супереч традиції, Танах⁶ учні вивчали їдишем. Мережа таких їдишських шкіл розросталася у період Першої світової та після її завершення у містечках Російської імперії з компактним проживали євреїв [7, с. 63]. Відтак, школа на Деміївці та подібні до неї їдишські навчальні інституції стали прикладом для освітніх закладів Культур-Ліги.

Перші роки діяльності Культур-Ліги були плідними на відкриття нових навчальних закладів для дітей та дорослих. У звітному документі за 12 вересня 1919 року згадано про широку освітню мережу у Києві, що включає нижчі єврейські школи, одну гімназію, курси для підготовки вчителів їдишських світських шкіл, просвітницькі дошкільні клуби для дітей та вечірні школи для дорослих [12, ф. 163, оп.21, спр. 1425, арк. 10]. Така розгалужена освітня мережа може свідчити про широкий попит на їдишські навчальні заклади серед єврейського населення Києва. За 1918 рік кількість дорослих відвідувачів освітніх курсів Культур-Ліги налічувала понад 300 осіб, а кількість дітей – понад 150 осіб [12, ф. 163, оп.21, спр. 1425, арк. 11].

Головною відмінністю навчальних закладів, ініційованих Культур-Лігою, від дореволюційних їдишських шкіл, був їх світський характер. Більшість вчителів були

³ **Тарбут** (з іврити – культура) – сіоністська просвітницька організація, члени якої дотримувалися засад гебраїзму.

⁴ **Гехалуц** (з іврити – першопроходець) – сіоністська міжнародна організація, що опікувалася підготовкою молоді до поселення у Палестині.

⁵ **Га-Шомер-га-цаїр** (з іврити – юний вартовий) – міжнародна спортивна єврейська організація для дітей та юнацтва.

⁶ **Танах** – гебраїстський акронім на означення складу Святого Письма: Тора (Закон), Невіім (Пророки) та Ктувім (Писання).

першопрохідцями та експериментаторами у творенні світської єврейської освіти. Школи Культур-Ліги часто виступали платформами для співпраці їдишських активістів та інтелектуалів. Серед викладачів новоутворених освітніх закладів були як молоді вчителі-новатори, так і когорта досвідчених педагогів. Зокрема, Давид Гофштейн (1889–1952), випускник Київського комерційного інституту, Яків Резнік (1892–1952) та Ліпа Резнік (1890–1944), випускники Університету Св. Володимира та автори наукових праць щодо актуальних проблем педагогіки, Дувид Соха (?–1952), випускник київської єврейської учительської семінарії⁷, Соломон Ашкенази (?–1952) випускник Сорбонни [12, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 6]. Попри світський характер усіх освітніх інституцій Культур-Ліги, слід відзначити спроби педагогів зберегти й осучаснити національну традицію та заохотити до вивчення єврейську історії й літератури [12, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 6-8]. Культур-Ліга, як товариство, охоплювати членів різних вікових категорій, інтегрованих до творення спільних процесів. Молодші покоління діячів були інтегровані у діяльність зі старшими представниками спільноти. Представники старшого покоління здебільшого обіймали посади у межах Центрального комітету Культур-Ліги, тоді як молодші генерації очолювали діяльність Виконавчого комітету. Це методологічно підкріплює концепцію взаємодії між генераціями Карла Маннгейма та демонструє спільні прагнення обох вікових категорій.

Зростання кількості відвідувачів їдишських світських шкіл та активне їх розгалуження припадає 1923–1924 роки. Дослідник історії радянського єврейства, професор Єврейського університету в Єрусалимі Мордехай Альтшулер зазначає, що політика коренізації впродовж 1920-х років відкрила для єврейського населення й можливості їдишизації: становище їдишських шкіл, преси, театру значно покращилося. Після 1923 року у радянських світських школах з викладовою мовою їдиш навчалося близько 54 000 осіб, а в 1928 році вже близько 105 000 осіб [5, с.104–118]. Однак, новою реальністю цього періоду стали ідеологічні обмеження для навчальних закладів, суворе цензурування навчальної літератури та уніфікація навчальних курсів.

Попри зростання попиту на освіту мовою їдиш, з середини 1920-х років Єврейська секція КП(б)У фактично замістила Міністерство єврейських справ та Культур-Лігу. Відтак, почалися державні утиски та комунізація товариства. Після ліквідації Культур-Ліги у 1930-х роках, попит на їдишські школи ще залишався. Це пов'язане з постановами та законами про обов'язкову освіту. Для чималої кількості єврейського населення загалом та єврейських дітей зокрема, освіта мовою їдиш була єдиним можливим варіантом здобути знання. Однак, після 1935 року кількість їдишських шкіл помітно скоротилася в усьому Радянському Союзі, а чимало дітей перевели у загальні «російські» чи «українські» школи [5, с.119].

Формування їдишської освіти як для дітей, так і для дорослих було не можливим без належної кількості друкованих навчальних матеріалів, а творення нової їдишської культури не мислилося без доступної преси та літератури. Члени Культур-Ліги прагнули до створення якісно нової єврейської книги, інтегрованої у загальноєвропейський контекст, але національної за своєю суттю [2, с. 11]. Втілення цих ідей у життя було покладено на літературну секцію та видавництво товариства. Варто зазначити, що попри автономне функціонування усіх секцій Культур-Ліги, розповсюдженою була взаємодія різних секцій між собою. Зокрема, тісною була співпраця літературної та освітньої секцій: члени освітньої секції формували запит до літературної щодо потреби у створенні та друку їдишських підручників, навчальних матеріалів, видань художньої літератури.

Перші роки діяльності літературної секції Культур-Ліги можна схарактеризувати як найбільш плідні. До товариства приєдналася когорта молодих літераторів-модерністів, так звана «Київська група» їдишських письменників. Члени групи утворили основу літературної філії Культур-Ліги та створили підґрунтя для подальшого розвитку їдишської літератури Східної Європи. Провідними діячами «Київської групи», а відтак і літературно-мистецьких

⁷ Єврейську учительську семінарію було відкрито силами Культур-Ліги у Києві 1918 року.

філій Культур-Ліги були політичний діяч та історик літератури Мойсей Литваков (1875-?1937) та літературознавець, редактор та літературний критик Нахман Майзель (1887–1966).

Літературна та видавнича секції Культур-Ліги об'єднали письменників та поетів групи, а їдишомовні альманахи видавництва Культур-Ліги «Oyfgang» (з їдишу – *Заграв*) та «Eugns» (з їдишу – *Наше власне*) були першими виданнями, де публікували твори їдишських письменників-новаторів. Відтак, літераторів Київської групи називали угрупованням «Eugns», асоціюючи їх саме з першим літературним альманахом Культур-Ліги [1, с. 65]. Серед найбільш плідних діячів літературної секції були вже згаданий Давид Гофштейн, письменник, журналіст та літературний критик Дер Ністер (1884–1950), письменник та поет Перец Маркіш (1895–1952), письменник та поет, відомий чисельними творами для дітей Лейб Квітко (1890–1952), драматург та театрознавець, заразом й член театральної секції Культур-Ліги Ієхезкель Добрушин (1883–1953).

Діячі літературної секції брали участь у підготовці їдишської навчальної літератури для дітей та дорослих, давали лекції у навчальних закладах Культур-Ліги та активно формували літературні гуртки для молоді. Завдяки активній діяльності літературної секції та видавництва Культур-Ліги, Київ посів провідне місце у Східній Європі з видання літератури мовою їдиш: у період з 1918 по 1920-ті рр. у Києві було видано половину усього масиву їдишомовних книг, порівнюючи з тодішніми радянськими республіками [2, с. 9].

З вкорінням радянської влади у Києві, видавництво Культур-Ліги було примусово комунізоване та у 1921 році перепрофільоване на «Кооперативне видавництво Культур-Ліги». Перша половина 1920-х років, попри комунізацію видавництва, відзначалася порівняною свободою у творенні літератури мовою їдиш, діячі секцій продовжували формувати нову національну світську літературу, експериментувати зі словом та жанрами. Однак, до 1932 року більшість літературних угруповань було розпущено, натомість постав єдиний Союз радянських письменників. Створення такого союзу означало підпорядкування літератури єдиному радянському канону, соціалістичному реалізму, що повністю викреслював будь-які національні елементи у літературі та мистецтві [9, с. 258].

Окрему роль у контексті творення їдишської культури посідає театр. З початку ХХ століття, єврейські аматорські театральні трупи набували все білої популярності. Однак, підґрунтя до створення першого національного єврейського театру було закладене зусиллями діячів театральної секції Культур-Ліги на чолі з письменником і драматургом Давидом Бергельсоном (1884–1952). Перша професійна театральна студія Культур-Ліги була відкрита у Києві 1919 року та налічувала 56 слухачів [4]. Метою студії була підготовка акторів, які увійдуть до складу майбутнього їдишського єврейського театру. Театральна націоналізація, що розпочалася на державному рівні у 1920 році, та надавала національним меншинам право на утворення театрів національними мовами, сприяла ініціативам та експериментам Культур-Ліги у сфері театру [13, ф. Р-142, оп. 1, спр. 375, арк. 24].

Діяльність театральної студії Культур-Ліги від початку її заснування пройшла професійну еволюцію та відзначилася чималою кількістю яскравих драматичних постановок. Зокрема, до репертуару студії входили як постановки класичних єврейських письменників та драматургів, так і світова класика мовою їдиш. Серед перших постановок студії були: історична трагедія «*Уріель Акоста*» Карла Гуцкова, комедія «*Тартюф*» Мольєра, драма «*Загибель Надії*» Германа Гаєрманса чи драма «*Мешіхе-цейтен*» (з їдишу – «*Часи месії*») Шолома Аша.

Окрім класів акторської майстерності, діячі театральної секції Культур-Ліги опікувалися організацією культурно-просвітницьких заходів. Зокрема, відомо про низку бесід, семінарів та дискусій, що охоплювали як театральну тематику, так і теми з єврейської історії загалом: «*Окрім занять педагогів-режисерів [Йосифа] Куніна (1904–1996) та [Ефраїма] Лойтера (1889–1963), учні студії брали участь у майстерних літературних бесідах Давида Бергельсона, зустрічалися з видатним режисером Коте Марджанишвили (1872–1933). Ієхезкель Добрушин (1883–1953) читав лекції про єврейську мову, а професор Дінабург (1884–1873) – про єврейську історію*» [13, ф. Р-142, оп. 1, спр. 375, арк. 24]. З цитати робимо

висновок, що театральна секція Культур-Ліги залучала діячів інших секцій товариства до своїх ініціатив, що підтверджує наведене вище твердження про взаємодію усіх філій організації.

Однак, вже у середині 1920-х років починається цензурування театрального репертуару, до національних театрів та студій висувають вимогу про проведення п'єс «пролетарсько-революційної» тематики. Відтак, у 1925 році Народний комісаріат просвіти зніціював відкриття першого Державного єврейського театру з адміністрацією у Харкові. Керуюча верхівка драматичної секції Культур-Ліги була примусово переведена до харківського відділення. Зокрема, Ефраїм Лойтер обійняв посаду художнього керівника державного єврейського театру, а актори театральної студії Культур-Ліги утворили ядро трупи [3, с. 52]. Згодом, театральна секція Культур-Ліги припинила свою діяльність.

Діяльність Культур-Ліги у галузі розвитку та поширення мови і культури ідишу від початку заснування товариства здійснювалася на засадах їдишизму, процеси закладання яких відбулися ще на початку ХХ ст. Можемо стверджувати, що старше покоління представників Культур-Ліги поставало у межах наведеного історичного та культурного середовища, де відбувалася боротьба за утвердження ідишу як національної мови. Фундатори організації, безумовно, пропагуючи ідеї та впроваджуючи методи творення нової секулярної єврейської культури у 1920-х роках, схилялися на набутий попередній досвід. Саме це методологічно підтверджує запропоновану Карлом Маннгеймом характеристику генерацій з їх спільним культурним та історичним місцеположенням та їх подальших мотиваційних устремлінь [8, с. 290]. Крім того, попри цензурування та перепрофілювання більшості філій товариства у середині 1920-х років, цілісна орієнтація на розвиток мови та культури ідишу Культур-Ліги зберігалася до кінцевої її ліквідації у 1930-х роках. Творення їдишських освітніх інституцій, літератури та театру у період УНР та у перші роки становлення радянського режиму було вільним та повним експериментів. Однак, з подальшим укоріненням радянської влади, попри офіційну державну підтримку, почалися зміни й у культурній політиці щодо ідишу. Відтак, влада диктувала вектор розвитку усіх єврейських організацій, що призвело до фактичного викорінення національного елементу їдишської культури.

Конфлікт інтересів

Авторка заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, авторка повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. *Естрайх Г.* Культура мовою їдиш. Київ: Дух і Літера, 2015. 320 с.
2. *Казовський Г.* Книжкова графіка митців Культур-Ліги. Київ: Дух і Літера, 2011. 240 с.
3. *Мелешкіна І.* Мандрівні зорі в Україні. Сторінки історії єврейського театру. Київ: Дух і Літера, 2019. 304 с.
4. *Новая театр-студия.* Газета «Коммунист». 1919. 24 серпня.
5. *Altshuler M.* Soviet Jewry on the Eve of the Holocaust: A Social and Demographic Profile. Jerusalem: Ahva Press, 1998. 346 p.
6. *Goldsmith E.* Modern Yiddish culture: the story of the Yiddish language movement. New York: Fordham University Press, 2000. 321 p.
7. *Halevy. Z.* Jewish schools under czarism and communism: A struggle for cultural identity. New York: Springer Publishing Company, 1976. 298 p.
8. *Mannheim K.* Essays on the Sociology of Knowledge. London: Routledge & K. Paul, 1952. 272 с.
9. *Shmeruk C.* Yiddish literature in the U.S.S.R. / The Jews in Soviet Russia Since 1917. London: Oxford University Press, 1970. P. 232–268.
10. *Silberfarb M.* The Jewish Ministry and Jewish National Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918–1919. New York: Aleph Press, 1993. 115 p.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
12. Державний архів міста Києва.
13. Державний архів Київської області.